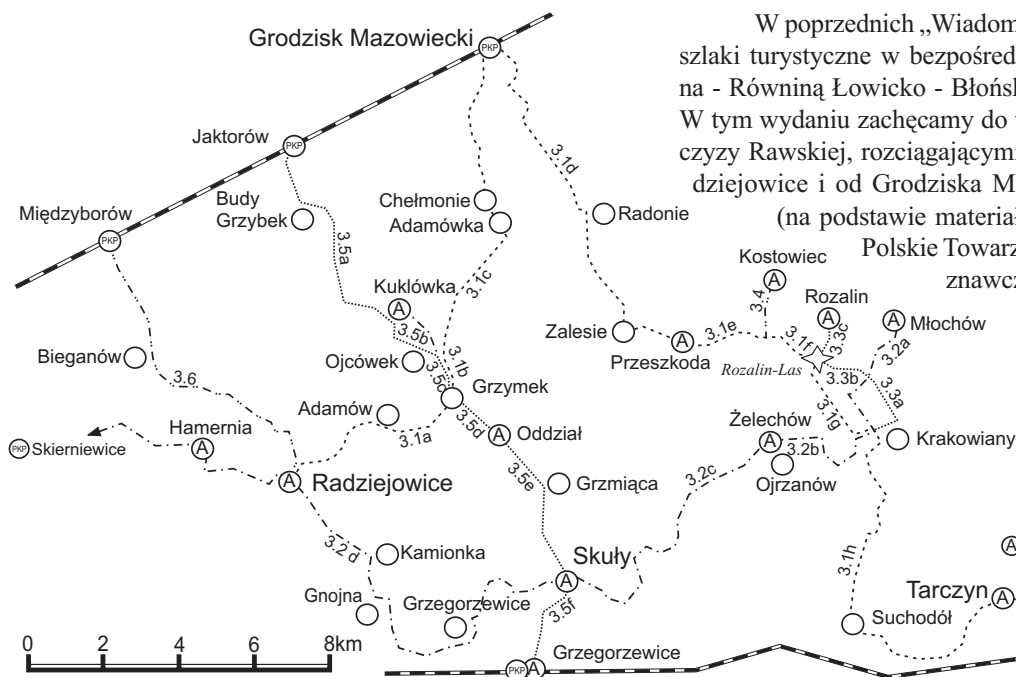


# SZLAKI TURYSTYCZNE W OKOLICY NADARZYNA



W poprzednich „Wiadomościach” prezentowaliśmy szlaki turystyczne w bezpośrednim sąsiedztwie Nadarzyn - Równiną Łowicko - Błońską.

W tym wydaniu zachęcamy do wędrowki terenami Wysoczyzny Rawskiej, rozciągającymi się od Młochowa po Radziejowice i od Grodziska Mazowieckiego po Tarczyn (na podstawie materiałów udostępnionych przez Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Oddział w Piasecznie).

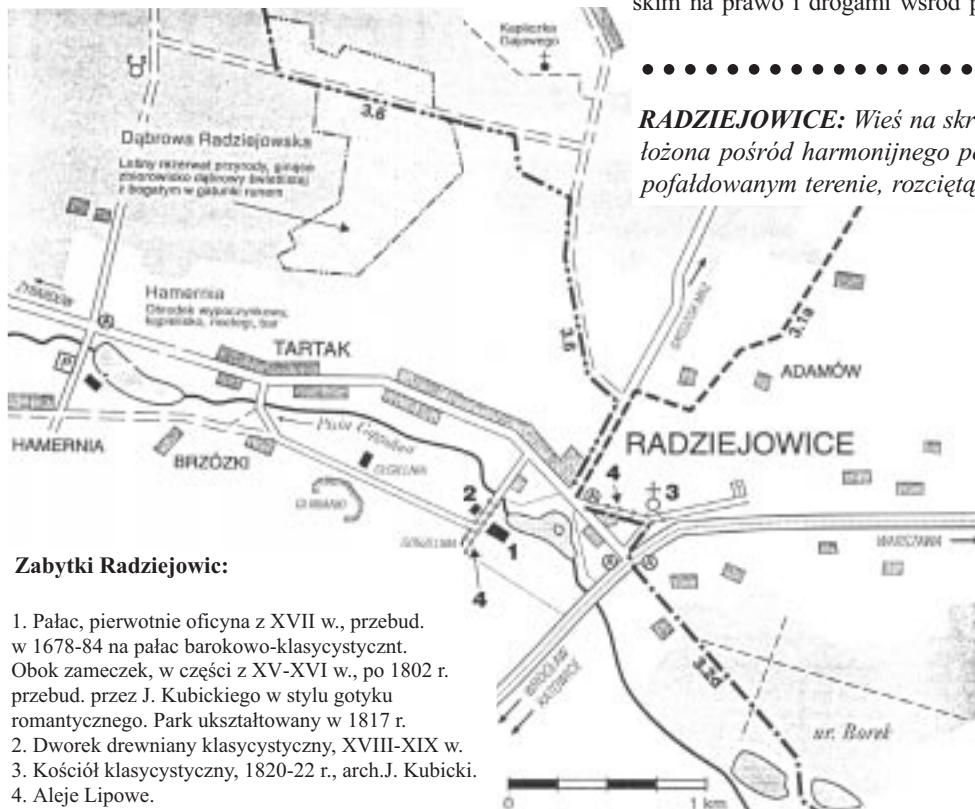
## 3.1 Szlakiem dolinek mazowieckich

Radziejowice (0,0 km) - Grzymek (6,5 km) - Ojcówek (8,2 km) - Kukłówka Zarzeczna (8,7 km) - Grodzisk Mazowiecki (19,0 km) - Przeszkoda (31,0 km) - gajówka Rozalin (33,7 km) - Las Młochowski - Krakowiany (38,4 km) - dolina Tarczynki - Tarczyn (51,9 km) - Prace Duże (57,6 km) - Łoś (61,1 km) - uroczysko Łoś (62,2 km) - Głosków Zielone (66,7 km). Znaki niebieskie.

Wycieczka na pograniczu Równiny Łowicko-Błońskiej i Wysoczyzny Rawskiej, z której ku północy spływają liczne rzeczki. Szlak ukazuje dolinki Pisi Gągoliny, Pisi Tuczej, Mrowy, Rokitnianki, Utraty, Tarczynki, Jeziorny. Mozaika krajobrazów - najładniejsze koło Radziejowic, Grzymka i Kukłówki oraz w rejonie Lasu Młochowskiego. Kilka miejsc o znaczeniu krajoznawczym. Trasa dla piechurów, w pewnym stopniu dla rowerzystów, przydatna o każdej porze roku, najładniejsza w pełni zieleni. Odcinek drugi i czwarty polecane tylko od kwietnia do października. Szlak należy podzielić na 3-4 wycieczki jednodniowe.

**Część I: Radziejowice - Grodzisk Mazowiecki (19,0 km)**  
Trasa bardzo atrakcyjna pod względem krajoznawczym, pomimo braku na niej większych lasów także i pod względem krajoznawczym zasługująca na uwagę.

a. Początek w centrum Radziejowic; ↔3.2, 3.6. Szosą w kierunku Grodziska Mazowieckiego, pół kilometra dalej szlakiem niebieskim na prawo i drogami wśród pól i zagajników. — 2,3 km na



**RADZIEJOWICE:** Wieś na skraju Wysoczyzny Rawskiej, położona pośród harmonijnego pejzażu rolniczego, w łagodnie połaśdowanym terenie, rozciągniętą dolinką naturalnie meandrującej rzeczki Pisia Gągoliny, w sąsiedztwie urozmaiconego kompleksu Lasu Radziejowskiego o malowniczych fragmentach drzewostanów liściastych i mieszanych. Miejscowość o interesującej historii, z cennym zespołem zabytkowym dawniej rezydencji magnackiej Radziejowskich.

### Zabytki Radziejowic:

1. Pałac, pierwotnie oficyna z XVII w., przebud. w 1678-84 na pałac barokowo-klasycystyczny. Obok zamczek, w części z XV-XVI w., po 1802 r. przebud. przez J. Kubickiego w stylu gotyku romantycznego. Park ukształtowany w 1817 r.
2. Dworek drewniany klasycystyczny, XVIII-XIX w.
3. Kościół klasycystyczny, 1820-22 r., arch. J. Kubicki.
4. Aleje Lipowe.

**Dojazd:** samochodem 48 km z Warszawy w kierunku Katowic. Autobusy z dworca PKS Warszawa Zachodnia lub (wygodniej) sprzed dworca PKP Żyrardów i Grodzisk Mazowiecki

### Ważniejsze obiekty krajoznawcze:

**Młochów** - pałac klasycystyczny i park krajobazowy z pocz. XIX w.

**Rozalin** - pałac klasycystyczny i park krajobazowy z pocz. XIX w.

**Żelechów** - kościół późnogotycki z XVI w., przebudowany



**SKUŁY:** wioska w sfaldowanym łagodnie krajobrazie Wysoczyzny Rawskiej, z kilkoma naturalnie meandrującymi rzeczkami i strugami o czystej wodzie, z niewielkimi kompleksami lasów - gł. liściastych i mieszanych. Cenne zabytki architektury i przyrody.

W Skułach drewniany kościółek śś. Piotra i Pawła z 1678 r., restaurowany, orientowany, konstrukcji zrębowej, wzmocniony lisciami, oszalowany, dach kryty blachą. Wewnątrz iluzjonistyczna polichromia o ludowym charakterze, z końca XVIII w., częściowo przemalowana w XIX w. Wyposażenie głównie barokowo-rokokowe z XVIII w. Dzwonnica drewniana z 1822 r. w niej dzwon z 1769 r. W otoczeniu stare drzewa, m.in. modrzewie.

**LAS SKULSKI:** leśny i krajobrazowy rezerwat przyrody. Unikatowe w środkowej Polsce zbiorowisko lasów liściastych z naturalnymi fitocenoząmi grądu, łęgu i olsu, z dużą liczbą pomników drzew oraz naturalnymi stanowiskami buka poza granicą zasięgu gatunku. Bogate runo, zwłaszcza wczesnowiosenne nagromadzenie różnokolorowych kwiatów. Najładniejsze dęby skulskie oznaczono na mapce literami A, B, C.

**Dojazd:** autobusy z dworca Warszawa Zachodnia oraz (część) sprzed dworca PKP Grodzisk Mazowiecki. Samochodem z Warszawy przez Janki, Nadarzyn, Żabią Wolę i Kaleń 40 km.

**LAS MŁOCHOWSKI:** jeden z najmniejszych i najładniejszych kompleksów leśnych wokół Warszawy, o bardzo urozmaiconych drzewostanach borowych, mieszanych i liściastych, z wieloma atrakcyjnymi dla turystów zabytkami przyrody, a w otoczeniu zabytkami architektury i historii. Malownicze szlaki turystyczne.

**Dojazd:** autobusem z dworca PKS Warszawa Zachodnia. Samochodem z centrum Warszawy do Sierstrzeni ok. 30 km (szosą katowicką). Brak parkingów - samochody parkować przed hotelami w Sierstrzeni albo w prywatnych zagrodach, po uzgodnieniu.

skraju lasu mogiłka partyzanta Jerzego Nidoszyńskiego "Pepika", Czecha, poległego w 1943 r. Stąd szlak wiedzie pomysłowo poprowadzoną trasą, ścieżkami obok osiedla letniskowego Adamów i dalej w malowniczym otoczeniu nad wąską strugą. — 6,5 km Grzymek, zalew na Pisi Tuczej. ⇔ 3,5.

- b. Za znakami niebieskimi i żółtymi wśród lasu przez osiedla letniskowe (uwaga: znaki są tutaj uporczywie niszczone) na teren Ojcówka w widłach Pisi Tuczej i Wężyka. — 8,2 km Ojcówek, rozstaj szlaków. Do 1945 r. istniał tu staw. Ów staw i jego otoczenie często malował Józef Chełmoński, który w latach 1889-1914 mieszkał w pobliskiej Kukłówce. Okolica posłużyła też jako tło do opowiadań Jarosława Iwaszkiewicza. Projektowany jest zalew, którego utworzenie może spowodować zmianę szlaków.
- c. Znaki niebieskie w prawo, przez Ojcówek i na drugi brzeg strugi Wężyk. — 8,7 km Kukłówka Zarzeczna; ⇔ znaki zielone do przystanku PKS Kukłówka (1,7 km). Po lewej widoczny drzewostan parku otaczającego dworek Chełmońskiego z końca XVIII w., mocno przekształcony w latach

późniejszych (własność prywatna). — Dalej szlakiem niebieskim wśród pól i zagajników, potem lasem, nad śródleśne stawy i do wsi Adamowizna. We wsi pięć zabytkowych Dębów Chełmońskiego. W stylowym dworku o czerwonych dachówkach (dom nr 101) przez wiele lat spędzała wakacje, a w czasie okupacji hitlerowskiej mieszkała Zofia Nałkowska; o okolicy dużo pisała w Dziennikach czasu wojny. — 14,4 km Chełmonie, w zapuszczonym parku nad Mrową dworek w stylu "narodowym", obok zabytkowa lipa drobnolistna. Tu mieszkał Adam Chełmoński, brat malarza. — Za znakami wzdłuż rzeczki, w korycie której miejscami leżą głazy wymyte z wysoczyzny; na niektórych z nich rosną drzewa. — 16,8 km szlak wprowadza w zabudowę

miejską Grodziska Mazowieckiego. Grodzisk ma prawa miejskie od 1522 r. lecz okolica była zamieszkała już w pierwszych wiekach naszej ery. Pierwotna nazwa "Grodzisko" zapewne związana była z grodziskiem z XI w. znajdującym się wśród łąk nad Mrową, w pobliżu wsi Chlebnia. Grodzisk warto obejrzeć; dojście od stacji w Grodzisku Maz. ku północy (bez znaków) ulicami Traugutta Graniczną, Chlewińską (2,5 km). Obecnie miasto jest znaczącym ośrodkiem przemysłowym. W centrum kościół barokowy z II poł. XVII w., przebudowany, o wyposażeniu renesansowym i barokowym (liczne epitafia). — 19,0 km Grodzisk Maz., dworzec PKP i PKS. W pobliżu budynek dawnego dworca kolei warszawsko-wiedeńskiej z poł. XIX w.



Architektura prawdziwie uniwersalna...  
Willa "Foksal" - dawny dworzec kolejowy w Grodzisku

## Część II: Grodzisk Maz. - Przeszkoda (12,0 km)

*Krajoznawczo szlak interesujący, pejzażowo mniej niż przeciętny.*

d. Przez miasto za znakami niebieskimi ku wschodowi ulicą 1 Maja i przez park miejski do ul. Świerczewskiego. — 20,0 km muzeum regionalne PTTK (w niedzielę czynne w godz. 10-14) w dawnym dworze Mokronowskich z 1782 r., później przebudowanym; w westybulu polichromia Jana Bogumiła Plerscha. Dalej ulicami miasta. — 20,7 km skrzyżowanie z torami WKD; stacja WKD Grodzisk Maz. Radońska (po prawej). Dalej obok stawu, przez łąki nad rzeczką Rokitnianką (Rokicjaną) i ponownie wśród zabudowy przedmiejskiej, a następnie przez wieś Odrana Wola, cały czas wcale ruchliwą ulicą. — 23,0 km koniec zwartej zabudowy, szlak wiedzie drogą wśród pól; pojedyncze zabudowania wsi Szczęsne.

25,5 km Radonie. Na terenie PGR dwór klasycystyczny. Szpalery drzew, stawy rybne. Szlak omija zabudowania drogą asfaltową i wkrótce skręca w lewo, na drogę wiodącą przez Las Książenicki, dawną własność majątku Książenice. Do Książenice jeździł z Warszawy przez Grodzisk młodziutki Chopin, który odwiedzał tu swojego przyjaciela Eustachego Marylskiego. — Za Nowymi Radoniami nadal wśród młodych lasów i pól. Po prawej widoczny rząd liściastych drzew wzdłuż Mrowy. — 28,5 km Zalesie, wieś na zachodnim brzegu rzeczki. Szlakiem w lewo nad rzeczką, częściowo mylnym leśnym bezdrożem. — 31,0 km Przeszkoda, droga szybkiego ruchu Warszawa - Katowice, przystanek autobusowy.

## Część III: Przeszkoda - Tarczyn (20,9 km)

*Interesujący szlak, z rodzaju najbardziej lubianego przez pieszych turystów. Wiele ładnych miejsc, zwłaszcza w Lesie Młochowskim i Dolince Tarczynki.*

e. Za znakami niebieskimi ku południowemu wschodowi wśród pól, łąk i zagajników, miejscami bezdrożem nad uregulowaną Mrową. Za nią fragment ładnego wielogatunkowego lasu. — 32,7 km motel "Mak" (noclegi, restauracja). Szlak zagłębia się w Lesie Młochowskim; zaczyna się naj-

ładniejszy odcinek całej trasy, ciągnący się aż do Tarczyna.

— 33,7 km gajówka Rozalin na śródleśnej polanie, ↔3.4  
f. Przez polanę ku wschodowi, do lasu, gdzie po lewej pomnik przyrody: sosna zróżnieta z dębem. — 34,3 km skrzyżowanie obok zabytkowego świerka. *Kierując się białymi paskami, prosto drogą można dojść w 3 minuty do innego pomnikowego świerka.* Mazowsze leży w pasie bezświerkowym, toteż potężne rozmiary obu drzew są pewnym ewenementem okolic Warszawy.

Szlak niebieski skręca w prawo, w pobliżu malowniczego Leśnego Jeziorka. Stąd za znakami na lewo krętą trasą. — 35,5 km Rozalin-Las, skrzyżowanie, ↔3.3; *znaki żółte ku północy, do przystanku autobusowego w Rozalinie (1 km).* Nazwy wsi i uroczyska pochodzą od imienia właścicielki majątku w I poł. XIX w., Rozalii z Lubomirskich Rzewuskiej, żony Wacława, który był synem targowiczana Seweryna Rzewuskiego. Widoczny park otacza XIX-wieczny pałac.

g. Szlak niebieski prowadzi od Rozalina przez środkową część Lasu Młochowskiego. Ładne fragmenty boru mieszanego oraz lasy dębowe. — 37,6 km rozstaj szlaków; ↔3.2.

Za znakami niebieskimi i zielonymi poprzeczną drogą w lewo ku wschodowi. — 38,4 km gajówka Krakowiany, ↔3.2, 3.3.

h. Znaki niebieskie okrążają staw młyński, przez który przepływa Utrata. Obok wsi Krakowiany szlak ponownie wprowadza w las, na południe drogami leśnymi, później wśród drzewostanów sosnowych uroczyska Góry, w pofałdowanym terenie krawędzi wysoczyzny morenowej. — 45,2 km Suchodół, poprzeczna szosa, na jej drugiej stronie i obok żwirowni do lasów nad dolinką Tarczynki. Znaki wiodą teraz przez dorodny las mieszany z dużą liczbą świerków, cały czas stokami dolinki. Rzeczka ma tutaj znaczny spadek: ponad 14 m na odcinku 6 km. Wykorzystano ją do nawadniania ponad trzykilometrowego łańcucha stawów. Na południe od niej urozmaicony Las Świętochowski. Przez kilkaset metrów bezpośrednio nad stawami, później szlak zwraca się na lewo obok PGR Drozdy.

51,9 km Tarczyn, od 1353 r. miasto; centrum z dużym rynkiem leży na północ od szlaku; przy rynku kościół gotycki z II poł. XVI w. z dobudowaną elewacją w stylu klasycystycznym. Przystanek autobusowy znajduje się obok kościoła i oddalony jest od szlaku o 0,3 km.

## Część IV: Tarczyn - Głosków Zielone (14,8 km)

*Wzdłuż szerokich i płaskich dolin Tarczynki i Jeziorny.*

i. Z Tarczyna ku wschodowi, przez drogę szybkiego ruchu Warszawa - Kraków. — Za znakami niebieskimi na południowy brzeg Tarczynki, zanieczyszczonej tutaj przez Tarczyńskie Zakłady Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego (produkujące m.in. znane na rynku soki, dzemy, "płynny owoc" i koncentrat pomidorowy). Szlakiem niebieskim, drogami wiejskimi i polami przez Komorniki i Gładków, wzdłuż słabo zaznaczonej w terenie dolinki. — 57,6 km Prace Duże. Na drugi brzeg rzeczki, obok terenu podworskiego, w ładniejszym już pejzażu. Tu zaczyna się teren Chojnowskiego Parku Krajoobrazowego. Krętą trasą przez lasy w widłach Jeziorny i wpadającej do niej Tarczynki. Jezioro przyjmuje swą nazwę od tego właśnie miejsca, wyżej zwana jest Jeziorka. Całą jej dolinę projektuje się objąć ochroną rezerwatową.

— 61,1 km Łoś, wieś na wschodnim brzegu Jeziorny. *Szosa na południe do przystanku autobusowego 10,4 km.* Bez znaków wschodnim brzegiem w górę rzeczki 5 min. do rezerwatu "Skarpa Jeziorki". Szlak niebieski kieruje się przez wieś na północ, wkrótce potem wprowadzając w głąb najbardziej na zachód wysuniętego fragmentu Lasów Chojnow-

skich porastających krawędź doliny Jeziorny. — 62,2 km uroczysko Łoś, miejsce wypoczynku (pole biwakowe, deszczochrony) na skraju lasu w pobliżu rzeki, ⇔4.9

- j. Ku północy szlakiem niebieskim wśród łąk w dolinie rzeki. Po prawej długa ulicówka wsi Bogatki na wyższym o kilka metrów terenie Równiny Warszawskiej. Rzeka jest granicą pomiędzy tą równiną a Wysoczyzną Rawską. — 66,3 km leśniczówka Biele, most na Jeziornie, ⇔4.11.
- k. Na zachodnim brzegu rzeki drogą wiejską za znakami niebieskimi. — 66,7 km Głosków Zielone, przystanek autobusowy w pobliżu kościoła.

### 3.2 Wzdłuż krawędzi Wysoczyzny Rawskiej

Młochów (0,0 km) - Krakowiany (4,2 km) - Nowiny (6,9 km) - Żelechów (9,5 km) - rezerwat "Skulski Las" (16,3 km) - Skuły (19,5 km) - Grzegorzewice (24,6 km) - Radziejowice (32,5 km). Znaki zielone.

*Trasa o dużych walorach krajoznawczych i krajobrazowych, o znaczeniu ponadregionalnym. Malowniczy pejzaż kulturowy łagodnie sfalowanej krawędzi Wysoczyzny Rawskiej, rozciętej dolinkami Utraty, Korczunka, Pisi Tuczej i Pisi Gągoliny, z kompleksami stawów rybnych i unikalnym na Mazowszu nagromadzeniem lasów liściastych, wśród których rezerwaty i pomniki przyrody. Miejsca o interesującej historii i zabytki architektury w Młochowie, Żelechowie, Skulach, Radziejowicach. Szlak godny polecenia zwłaszcza wiosną i wczesnym latem. Przydatny dla pieszych i kolarzy, zimą niełatwy w orientacji, przydatny dla narciarstwa śladowego.*



*Pałac w Młochowie - jeden z najwybitniejszych przykładów klasycyzmu na Mazowszu*

#### Część I: Młochów - Żelechów (9,5 km)

*Przez Las Młochowski, atrakcyjna trasa, na której zabytki historii, architektury i przyrody.*

- a. Początek na przystanku PKS Młochów. Obok pałac klasycystyczny z pocz. XIX w. z oficynami i oranżeria (obecnie kaplica), zbudowany wg projektu Jakuba Kubickiego, być może dla Piotra Wichlińskiego oraz jego żony Klementyny z Kozietulskich, siostry Jana Kozietulskiego, bohatera spod Somosierry. Park krajobrazowy, naturalistyczny, z końca XIX w., projektu Waleriana Kronenberga; zabytkowe drzewa: jesion, dwa wiązy, świerk, przy drodze do lasu aleja lipowa. Opodal zabudowania Instytutu Hodowli i Aklimatyzacji Roślin.

Znaki zielone wiodą obok pałacu, przez park między stawami i aleją lipową, przyjemnym pejzażem kulturowym. — 1,5 km Las Młochowski, ⇔3.2. — Dalej szlakiem przez las wąskimi drogami, a od gajówki Grabów zwirową drogą wzdłuż zachodniej granicy rezerwatu "Młochowski Grąd". — 4,2 km gajówka Krakowiany w pobliżu stawu młyńskiego, przez który przepływa Utrata; ⇔3.7, 3.3.

- b. Ku zachodowi drogą leśną, za znakami niebieskimi i zielonymi, potem w lewo, już tylko szlakiem zielonym, do dolinki Utraty.

5,0 km rez. "Młochowski Łęg" nad Utratą, która jest tutaj wąską strugą z czystą wodą. Na drugi brzeg (w bród lub po zwalonych drzewach!) i w dalszym ciągu przez las do malowniczo położonych Nowin wśród mocno pofalowanego terenu.

6,9 km Nowiny, staw młyński; *bez znaków przechadzka jego północnym brzegiem ku pagórkom morenowym*. Szlak znakowany niebawem opuszcza Las Młochowski i kieruje się ku zachodowi, wśród zagajników i pól, w stronę widocznego kościoła.

9,5 km Żelechów, przystanek autobusowy obok kościoła gotyckiego z XVI w., przebudowanego; na wieży hełm z pocz. XX w., współczesny wystrój wnętrza. Na cmentarzu grób malarza Józefa Chełmońskiego (1849-1914). 1 km na południe Ojrzanów, gdzie pałac i park z XIX w.

#### Część II: Żelechów - Skuły (10,0 km)

*Oryginalnie prowadzona trasa wzdłuż dolinki Utraty do krajoznawczo i przyrodniczo zajmujących okolic wsi Skuły.*

- c. Z Żelechowa nad Utratę i wzdłuż jej dolinki drogami i częściowo bezdrożem pośród pól, sadów, łąk i zagajników. — 13,0 km Pieńki Zarębskie. Szlak podąża ku rezerwatowi "Las Skulski" z drzewostanem liściastym (grądy, łęgi, olsy, lasy mieszane), wśród którego liczne pomniki przyrody; dojścia do najważniejszych z nich oznakowano białymi paskami. Przez rezerwat do stylowej leśniczówki. — 16,3 km rez. "Las Skulski", rozstaj dróg w pobliżu leśniczówki. W otoczeniu interesującego runa lasu i łąk bogate stanowisko ptaków śpiewających. *Ku wschodowi prowadzi boczna trasa do pomnikowych dębów, oznaczona białymi paskami (1 km)*. — Szlak zielony kieruje się łąką i lasem (w nim stare sosny, dęby, graby, brzozy czarne) do dolinki Korczunka otoczonej lasem łągowym. Na jego drugim brzegu kwitną w kwietniu łąny zawilców, a w maju bardzo rzadki pełnik europejski. Wczesną wiosną słychać tu drozdy, w późniejszym okresie słowiki. Za wysokim, gonnym dębem szypułkowym poprzeczna droga. *Stąd można podejść bez znaków do zabytkowego dębu szypułkowego i buka zwyczajnego, rosnącego tu poza granicą naturalnego zasięgu (0,6 km)* Znaki zielone wiodą traktem na prawo, przez las, a od leśniczówki pośród pól, w charakterystycznym pejzażu wysoczyzny. We wsi na drugi brzeg wąskiej strugi Pisi Tuczej.

19,5 km Skuły, przystanek autobusowy. Obok kościoła drewniany z II poł. XVII w., w którym znajduje się iluzjonistyczna polichromia na płótnie o charakterze ludowego baroku. W otoczeniu stare modrzewie.

#### Część III: Skuły - Radziejowice (13,0 km)

*Wśród bardzo malowniczych lasów i nad stawami, jednym z najefektowniejszych pieszych szlaków na Mazowszu.*

- d. Ze Skuły za znakami zielonymi obok starego cmentarza (przy nim w zagajniku resztki cmentarza prawosławnego), wśród pól i łąk, a następnie przez lasy mieszane i liściaste; szlak kręty i młyn, zimą nie przedeptany. — 23,0 km ze skraju lasu widok na stawy rybne, a za nimi na wysoki drzewostan zabytkowego parku w Grzegorzewicach. Szlak podąża w jego kierunku; uważać na rzadko rozmieszczone znaki.

24,6 km Grzegorzewice, murowany pałac i park krajobrazowy z poł. XIX w., obecnie dom pracy twórczej adwokatury. Szlak zielony okrąży teren pałacowy. — 25,4 km wioska Ręczaj, z mostku na Pisi Gągolinie widok na malownicze stawy. Nazwa rzeczki pochodzi od dawnego określenia terenów podmokłych (podobną etymologię ma kurpiowska Pisa i mazurski Pisz) oraz od gatunku dzikich kaczek - gągólów. Stąd za znakami drogą leśną.

26,3 km śródlądne stawy, położone wyjątkowo malowniczo; obok miejsce wypoczynku (stoły, ławy). Nad wodą drewniana kapliczka z figurką Matki Boskiej, kopią zniszczonej rzeź-

by i XVIII w., o charakterze ludowobarokowym; mylnie uważana za figurę św. Anny. Za znakami zielonymi prosto leśną drogą. Po kilometrze obok szlaku mogiła nieznanego żołnierza z II wojny światowej. Kilometr dalej szlak opuszcza las.

28,5 km Gnojna, budynek szkoły pośród wysokich drzew. Niebawem stawy Gnojna. W otoczeniu pejzaż dolinki rozcina-



Opodal grobu malarza polskiej wsi Kościół w Żelechowie

jącej wzgórza moreny dennej. Na horyzoncie mszczonowska wytwórnia keramzytu, tj. sztucznego żwiru z lekkiego kruszywa produkowanego z trzeciorzędowych ilów. Za stawami ponownie przez Pisię Gągolinie. — 29,8 km Kamionka, kapliczka przydrożna na rozstaju dróg wiejskich. Wkrótce stawy rybne Borki, za którymi znaki zielone prowadzą drogą przez las.

32,0 km Radziejowice, droga szybkiego ruchu Katowice - Warszawa, przystanek autobusowy (bezpośrednie kursy do War-



Dzielo jednego z mistrzów polskiego klasycyzmu  
Kościół w Radziejowicach

szawy). Szlak znakowany wiedzie w stronę klasycystycznego kościoła z I poł. XIX w., zbudowanego na planie krzyża greckiego wg projektu Jakuba Kubickiego. Od kościoła zabytkową aleją lipową łączącą kościół z terenem pałacowym. — 32,5 km Radziejowice, centrum wsi, przystanek autobusowy (kursy do Grodziska Maz. i Żyrardowa z przesiadką na pociąg do Warszawy). Szlak zielony dalej obok pałacu do Puszczy Bolimowskiej i Skierniewic (poza zasięgiem przewodnika); ⇔3.1, 3.6.

**Radziejowice** są wsią o interesującej historii, z wartościowym zespołem zabytkowym. W XVI-XVIII w. siedziba rodu Radziejowskich, znanego z intryg. Katarzyna Radziejowska była na początku XVI w. oskarżona o współudział w zabójstwie dwóch ostatnich ksiąg mazowieckich, Stanisława i Janusza. Hieronim

Radziejowski (1615-1667) "jedna z najbardziej odrażających figur w naszych dziejach" (Paweł Jasienica), skazany na banicję, sprowadził na Polskę "potop" szwedzki. Później pałac był siedzibą Krasińskich. Na początku XIX w. Kazimierz Krasiński powierzył odbudowę rezydencji Jakubowi Kubickiemu; był to pierwszy w naszym kraju świadomy zabieg konserwatorski.

Zespół pałacowy: pałac barokowo-klasycystyczny z XVII-XIX w., zameczek z XVI-XIX w., w obecnej formie neogotycki, park angielski ze stawem z początku XIX w. Wielokrotnie przyjeżdżał tu na dłuższy odpoczynek Henryk Sienkiewicz. Staw radziejowski malował Józef Chełmoński. Obok drewniany dwór klasycystyczny z XVIII/XIX w.

W sąsiedniej Hamerni ośrodek wypoczynkowo-turystyczny nad zalewem na Pisi Gągolinie (kapielisko, wypożyczalnia sprzętu wodnego, noclegi, pole namiotowe, bar); dojsście za znakami zielonymi (ok. 2,5 km).

### 3.3 Przez Las Młochowski

Krakowiany (0,0 km) - Las Młochowski - Rozalin (5,5 km).

#### Znaki żółte.

Szlak im. Zbigniewa Czyżewicza, zmarłego w 1986 r. popularyzatora turystycznych walorów Lasu Młochowskiego, działacza ochrony przyrody. Interesująca trasa leśna, przydatna przez cały rok, najładniejsza późną wiosną, latem i kolorową jesienią. Praktyczne dojsście do pętli autobusowej w Rozalinie. Dla narciarzy szlak bez znaczenia, dla kolarzy trasa miejscami niełatwa. W połączeniu ze szlakiem 3.1 (znaki niebieskie) zajmujący szlak okrężny wokół Lasu Młochowskiego.

a. Z Krakowian (⇔3.1, 3.2) za znakami żółtymi drogą ku wschodowi, a wkrótce potem w lewo duktem, przy którym kępa czterdziestu modrzewi polskich, chronionych jako zbiorowy pomnik przyrody. Modrzewie były niegdyś znacznie częstsze i stanowiły ważny składnik lasów, zwłaszcza na terenach na południe od Warszawy. Masowo wycinane, m.in. do celów budowlanych (słynne polskie dwory i kościółki modrzewiowe), dziś są w zwartych drzewostanach bardzo nieliczne. Nieco dalej przy szlaku zabytkowy dąb szypułkowy. — 2,3 km Las Młochowski, śródleśna enklawa rolna i zabytkowa aleja lipowa, ⇔3.2.

b. Za znakami żółtymi nadal lasem, krętą trasą, miejscami wąskimi drózkami wśród gęstwy krzewów. Drzewostan



Neogotycki zameczek w sąsiedztwie barokowego pałacu

w Lesie Młochowskim jest obecnie znacznie zmieniony w wyniku gospodarki ludzkiej, pierwotnie bowiem dominowały tu lasy liściaste i mieszane, na co wskazują bujnie rosnące liściaste gatunki niższego piętra i podsycia i miejscami runo leśne. — 3,6 km parking leśny (deszczochrony, stoły, ławy). Nadal krętymi drózkami. — 4,5 km Rozalin-Las, skrzyżowanie dróg, ⇔3.1.

c. Szlakiem żółtym ku wsi Rozalin. Po prawej dwór z I poł. XIX w. zbudowany przez Henryka Marconiego dla Roza-

lii Rzewuskiej, otoczony parkiem angielskim (własność prywatna). — 5,5 km Rozalin, przystanek autobusowy.

### 3.4 Szlak łącznikowy

Kostowiec (0,0 km) - gajówka Rozalin (2,6 km). Znaki czarne. Praktyczny i ładny szlak łącznikowy w Lesie Młochowskim.

Początek na przystanku autobusowym Kostowiec przy szosie Warszawa - Katowice, wśród lasu. Szlak wiedzie po wschodniej stronie szosy, obok szkoły specjalnej prowadzonej przez Zgromadzenie Sióstr Rodziny Marii, drózkami i drogami przez las, miejscami skrajem lasu. — 2,6 km gajówka Rozalin na polanie wśród Lasu Młochowskiego, ⇔3.1.

### 3.5 Dolinką Pisi Tuczej

Jaktorów (0,0 km) - Kuklówka (8,0 km) - Ojcówek (9,5 km) -



*Dworek w Rozalinie - podobną budowlę można obejrzeć w warszawskich Łazienkach*

Grzymek (11,2 km) - Oddział (12,7 km) - Grzmiąca (14,4 km) - Skuły (17,7 km) - Grzegorzewice (21,2 km). Znaki żółte.

*Wędrowka wzdłuż Pisi Tuczej, malowniczej rzeczki mazowieckiej, w pierwszej części przez Równinę Łowicko-Błońską, później Wysoczyzną Rawską. Szlak o sporych wartościach krajoznawczych. Przebiega przez teren dziś nie istniejącej Puszczy Jaktorowskiej, ostatniej ostoji tura na świecie. Na trasie rodzinny dom malarza Józefa Chełmońskiego, który w latach 1889-1914 malował te okolice. W Skułach drewniany kościółek i stare modrzewie. Szlak dla turystów pieszych i rowerzystów, interesujący zwłaszcza w okresie lata.*

a. Ze stacji PKP Jaktorów za znakami żółtymi kilkaset metrów przez osadę do oryginalnego pomnika, upamiętniającego ostatniego tura, który padł w Puszczy Jaktorowskiej w 1627 r. Jak się przypuszcza, tury przetrwały tu o 300 lat dłużej niż w innych europejskich kompleksach leśnych, co zawdzięczać należy specjalnej opiece polskich królów. Jednak mimo niej wyginęły, a przyczyną była wzmożona penetracja lasu przez człowieka, wyręby, wypas bydła, kłusownictwo. Zagłada puszczy dokonała się ostatecznie po II poł. XVIII w., gdy zaczęto osadzać w niej budników trudniących się wyrębem. O czasach tych świadczą dziś liczne nazwy, np. Budy Grzybek, Budy Józefowskie, Budy Michalowskie.

Znaki prowadzą dalej przez osiedle. Po kilku minutach należy skręcić na brzeg meandrującej w szpalerze drzew Pisi Tuczej. Wg S. Rospada słowo *pisk* oznaczało teren podmokły, bagienny. Podobną nazwę ma kurpiowsko-mazurska Pisia; w językach bałtyckich oznacza ona bagno lub rzekę o trudno dostępnych brzegach. Słowo *tuczna* w odniesieniu do rzeczki oznaczało wody obfitujące w ryby. Jeszcze niedawno nad Pisią czynnych było kilka młynów, obok nich znajdowały się stawy rybne; wszystko to uległo zniszczeniu po 1945 r. — 2,5 km Kolaczek, dawna osada młyńska, obecnie PGR. Szlak przekracza rzeczkę i wiedzie przez Budy Grzybek, ulicami wsi i od stawu przez osiedle letniskowe w zagajniku sosnowym. — 4,5 km Maruna, pozostałości kolejnego młyna. Szlak wraca na zachodni brzeg rzeczki, wiodąc wśród

pejzażu rolniczego polnymi drogami.

8,0 km Kuklówka Radziejowicka, budynek szkolny. Na wschodnim brzegu rzeczki Kuklówki wieś Zarzeczna, pomnik J. Chełmońskiego, współczesny kościół i przystanek autobusowy (0,3 km).

- b. Żółtym szlakiem ku południowi wzdłuż dolinki, wyraźnie już zaznaczonej. Wkraczamy na wysoczyznę, gleby typowe dla obszarów morenowych, gliniasto-żwirowate, w dnie rzeczki żwir skalny, czasem głązy. — Po lewej na stoku dolinki widoczny drewniany dworek z XVIII w., przebudowany, z dwoma świerkami przed frontonem. W latach 1889-1914 mieszkał w nim Józef Chełmoński (1849-1914). Główną tematyką jego obrazów była wieś i przyroda. W Kuklówce powstały m.in. obrazy: "Kuropatwy", "Bociany", "Czajki", "Sójka", "Pejzaż z rzeką" (przedstawiający właśnie Pisie). Malarz pochowany jest w Żelechowie. Kuklówka była wielokrotnie tłem opowiadań J. Iwaszkiewicza: nie zachowany młyn to pierwowzór słynnych młynów z opowiadań pisarza, także dworek w Kukulce z Bitka jest echem dworku Chełmońskiego.

Wkrótce szlak opuszcza wygodną drogę (uważać na znaki!) i skręca na teren malowniczego Ojcówka w widłach Pisi Tuczej i jej dopływu, strugi Weżyk. Do 1945 r. istniał tu staw, w najbliższych latach projektowane jest utworzenie zalewu dla ośrodka wypoczynkowego (co może spowodować zmianę przebiegu znakowanej trasy) — 9,5 km Ojcówek, rozstaj szlaków, ⇔3.1.

- c. Przez teren Ojcówka za znakami niebieskimi i żółtymi, zrazu niewygodnie nad rzeczką, potem już drogami. W sosnowych zagajnikach liczne domki letniskowe — 11,2 km Grzymek, zalew na Pisi, teren ośrodka wypoczynkowego SPEC z Warszawy. Do niedawna stał tutaj drewniany młyn wodny; ⇔3.1.
- d. Znaki żółte ku południowi, drogą wśród zagajników sosnowych, przez osiedle letniskowe. Uwaga: wciąż odnawiane znaki szlaku są w tym rejonie nieustannie niszczone. 12,7 km Oddział, droga szybkiego ruchu Warszawa - Katowice. Przystanek autobusowy.
- e. Szlakiem na południe, boczną szosą, potem pełną drogą przez malowniczy pejzaż kulturowy — 14,4 km Grzmiąca. W pięknym parku dwór z XIX w., obecnie siedziba Oddziału Rehabilitacji Psychiatrycznej. Przy wejściu do parku kapliczka przydrożna z figurką Matki Boskiej Skępskiej. — Znaki żółte wiodą w prawo, ścieżką do pozostałości młyna i na drugi brzeg Pisi Tuczej. Podążamy polnymi drogami; przed żniwami pejzaż jak z obrazów Chełmońskiego. We wsi Bolesławek kilka starych, stylowych zagrod. — 17,7 km Skuły, centrum wsi obok szkoły i drewnianego kościoła z II poł. XVII w., wewnątrz którego iluzjonistyczna polichromia na płótnie, o charakterze ludowego baroku. W otoczeniu stare modrzewie. Przystanek autobusowy, ⇔3.2.
- f. Ze Skuły na południe za znakami żółtymi, wśród pól. 1 km dalej znaki wprowadzają w las. Ostatnie kilkaset metrów drogami wśród pól i zagajników.

21,2 km Grzegorzewice, stacja PKP końcowy przystanek autobusu. Na południe od torów wyniesienie wysoczyzny sięgające 195 m npm; bierze stąd początek kilka rzeczek: Pisia Gągolina, Pisia Tucza, Tarczynka, Jeziorka. Rozważane jest przedłużenie szlaku ku Lasom Chojnowskim.

**3.6 Przez liściaste drzewostany Lasu Radziejowickiego**  
Radziejowice (0,0 km) - rez. "Dąbrowa Radziejowska" (2,7 km) - Las Radziejowicki - Bieganów (7,6 km) - Międzyborów (11,0 km). Znaki czarne.

*Szlak Radziejowicki. W leśnej części trasa niezwyklej urody, pośród rzadko spotykanych na Mazowszu lasów liściastych z*

unikatowymi zespólami dąbrowy świetlistej w rezerwacie "Dąbrowa Radziejowska".

*Od Bieganowa rolniczy pejzaż na obszarze wyciętej Puszczy Jaktorowskiej, ostatniej ostoji turów na świecie. Trasa najbardziej interesująca w okresie kwitnienia runa leśnego, tj. w maju i czerwcu, bardzo piękna kolorową jesienią, przydatna przez cały rok dla pieszych, z niewielkimi trudnościami także dla kolarzy. Zimą szlak narciarstwa śladowego. Ważny szlak łącznikowy: z węzła szlaków w Radziejowicach do pociągów podmiejskich w Międzyborowie.*

Początek szlaku w centrum **Radziejowic**, obok szkoły i przystanku autobusowego w kierunku Grodziska Mazowieckiego i Żyrardowa. Szosą za znakami niebieskimi i czarnymi. Pół kilometra dalej rozstaj szlaków, skąd szlakiem czarnym w lewo, traktem ku wsi Budy Nowe. — **1,7 km** początek odcinka przez Las Radziejowicki. Za starym dębem z kapliczką na lewo. — **2,7 km rez. "Dąbrowa Radziejowska"**. Ochronie podlega tu ginące zbiorowisko leśne, tzw. dąbrowa świetlista. W runie ok. 200 gatunków, zwłaszcza roślin światło- i ciepłolubnych. Przez rezerwat szlak prowadzi nieco ponad kilometr, później kreto przez lasy liściaste i mieszane. W lasach tych polowali goście pałacu w Radziejowicach, m.in. w końcu XIX w. Henryk Sienkiewicz.

Malował tu Józef Chełmoński: "*Nadawała się do tego malownicza i dzika knieja radziejowicka, część słynnej ongi, królewskiej, jaktorowskiej puszczy*" (Edward Krasiński).

7,3 km koniec odcinka leśnego obok Centralnej Magistrali Kolejowej, najnowocześniejszej linii w kraju, oddanej do eksploatacji w 1977 r.; obecna prędkość pociągów powyżej 150 km/godz., przewidywana w przyszłości - do 250 km/godz.

Pod wiaduktem na drugą stronę torowiska. — **7,6 km Bieganów**, szlakiem drogą w prawo przez wieś. Okoliczne tereny do XVIII w. były pokryte lasem słynnej Puszczy Jaktorowskiej, w której do 1627 r. zachowały się ostatnie tury na świecie. Do ich wyginięcia przyczyniła się duża penetracja lasów przez człowieka, wyręby i wypas bydła oraz kłusownictwo. — 9,7 km Czarny Borek, ścieżką przez ubogi bór sosnowy. — 10,5 km Międzyborów, parking, bar sezonowy, przystanek autobusu z Żyrardowa. — **11,0 km Międzyborów**, przystanek PKP. Projektowane jest wyznakowanie szlaku dalej na północ, w kierunku Bud Zosinych.

*Na podstawie opracowania udostępnionego przez  
Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze  
oddział w Piasecznie*